

Уляна РОЙ

“ТЕАТР ПОВИНЕН БУТИ ІНСТРУМЕНТОМ, ЩО РОЗВИВАЄ ДИТЯЧУ УЯВУ”

*(“Пошук. Натхнення. Рефлексія” – III Конференція “Театр Яна Дормана”
Варшава, 13–15 грудня 2019 р.)*

XX століття принесло багато імен реформаторів театру, особливо з Республіки Польща. Говорити про історію світового театру неможливо без Юліуша Остерви, Тадеуша Кантора, Юзефа Шайни. Особливе місце належить у ній Єжи Гротовському. Діяльність цих практиків та теоретиків вивчаємо, щоб зрозуміти тенденції театру XXI ст.

На жаль, постать Яна Дормана абсолютно не відома поза межами Польщі, і для мене, українського театрознавця, вона стала справжнім відкриттям завдяки конференції, яку вже втретє проводив Театральний Інститут Збігнева Рашевського у Варшаві у грудні 2019 року. Окрім цікавих доповідей про постать Я. Дормана та характер його праці, впливу на розвиток театру дітей та для дітей, у програмі конференції заплановано було перегляд вистав, які було створено завдяки Конкурсу імені Яна Дормана, що його організує Театральний Інститут уже п'ять років поспіль (2014–2019). Вистави, створені у результаті цього конкурсу, призначені для дітей та молоді 10-15 років, тож відповідно їхні покази відбувалися у школах. Вистави такі чудові і незвичні, що заслуговують на окрему розмову у наступному номері. А у цій статті хочемо познайомити читача із постаттю самого Яна Дормана.

Ян Дорман (1912–1986) – польський режисер театру ляльок, драматург, сценограф, експериментатор, свого часу директор та менеджер у театрі, і загалом – людина Театру. У молоді роки, навчаючись у Вчительському Семінаріумі у Сосновці (1927–1933), Я. Дорман дуже активно діяв у шкільному театрі, долучався не лише як глядач, а часто організатор та ініціатор, до багатьох мистецьких та театральних

Ян Дорман

Світлина до статті взято із родинного архіву Яна Дормана, розміщених на сайті енциклопедії польського театру <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman>

подій. Як учасник різних театральних семінарів, на одному з них, у Кременці на Волині, він свого часу зустрівся з Юліушем Остервою.

Після гімназії, одружившись, разом із дружиною Яніною Поланською, Я. Дорман працював як педагог (1934–1939) і зіткнувся з проблемою небажання дітей навчатися пізнавати світ. Шукаючи рішення, він почав експериментувати під час лекцій, прагнув, щоб клас став сценою, “де відбувається правдиве життя; якщо лекції (гру) діти будуть сприймати з широким польотом, то показане на ній життя буде ймовірніше. Вчитель роздає ролі, отож мусить знати своїх акторів” (Архів Дормана, запис 1938 р.).

Після війни ідея працювати з дітьми втілювалася у створеному Я. Дорманом Експериментальному Театрі Дітей (Сосновець, Польща, 1945–1949). Це був особливий досвід праці з дітьми, де Я. Дорман працював як педагог і режисер, а діти творили усе інше: імпровізацію (наприклад, на основі прослуханої радіо-передачі), текст, простір, сценографію, готували інформацію та рекламу про виставу і продавали квитки. “Нам йшлося про те, щоб діти мали театр. Ми не думали над тим, заробимо чи втратимо на цій

справі. Ми мали таку ідею: діти мали післявоєнні комплекси, дітям потрібна була розвага. (...) Звідси народилася концепція театру. Це був театр дітей, діти для дітей; діти для себе грали, вчилися говорити, вчилися просто бути дітьми” [1]. Згодом цей досвід Театру Дітей він назве “театром експресії”.

Наступний великий період, коли Ян Дорман очолював театр Дітей Заглембя (1951–1978, Бендзін, Польща), був позначений тим, що тут театр для дітей творили уже з невеличкою трупкою професійних акторів. Цей період згодом назвуть “театр імпресії”. Велика уважність до дітей в театрі та до їхньої гри підказала Дорманові ідею забрати зі сцени ширму. Він “ставився до ляльок особливим чином – як до візуальних знаків, емблем фігур, а не, як раніше, до зображень сценічних персонажів. У такий спосіб театральну реальність створювали і видимі актори, і ляльки. Це вимагало абсолютно нового підходу до втілення постави та гри актора. [...] Дорман запропонував акторові поводитись з лялькою, як дитина в процесі гри: дитина розмовляє з лялькою, співає для неї колискову, притуляється до неї або просто дивиться, обдаровує її життям, частиною себе. Життя

Ян Дорман на зустрічі з дітьми після вистави.

ляльки проявляється не через рух самого предмета, а через дію дитини. Дорман стверджував, що ляльковий спектакль без ширми повинен відкидати як спосіб гри в ляльку, що імітує рухи людини, так і традиційний спосіб побудови сценічних ситуацій, що імітує поведінку людини, – він повинен використовувати логіку дитячої гри” [2].

Ще одним джерелом, з якого черпав натхнення Ян Дорман, були “Героди” – щорічні, впродовж 1965–1973 років, перегляди колективів, які показували обряди з нагоди Різдва Христового та Нового року. Дорман захоплювався народним театром і брав деякі ідеї у свій мистецький метод, шукаючи там “способу для інтерпретації сучасного тексту. Старий метод емоційного “відчування”, переживання суперечить моїм естетичним засадам. Шукаючи, я звернувся до театру обрядів” [3].

Уміло володіючи усіма своїми мистецькими талантами, Я. Дорман не лише творив постанови, а й досліджував реакцію глядача та постійно з ним на

Ян Дорман на зустрічі з дітьми після вистави.

різні способи контактував. Багато питань ставив собі Я. Дорман щодо того, як і де народжується гра в дитячій уяві, як зробити театр інструментом, що розбухує дитячу уяву, як це можна зробити ще до перегляду вистави. Дуже відомий і дуже цікавий експеримент Я. Дорман провів разом із психологами та двома дошкільними закладами у 1968 р. перед показом прем'єри “Качка” (за власним сценарієм Я. Дормана та акторською імпровізацією). Два тижні перед прем'єрою актор в костюмі і, відповідно, в образі свого персонажа з вистави, з'явився у дошкільному закладі і приніс Качку (було дві Качки – жовта та голуба, відповідно їх принесли у різні дошкільні заклади). Ця велика іграшка стала своєрідною гостею дитячого садочка, спеціально для неї було організовано різні акції: огляд садочка, пісні, малюнки з їхніми зображеннями. Отож, Качка була весь час поруч, коли діти снідали, бавилися, гуляли. Виховательки отримали завдання уважно спостерігати, як діти контактують із цими Качками. Записи свідчать, як швидко діти почали приймати у свій простір цих персонажів і як ті стали частиною їхньої гри. За два тижні Качки зникли із дитсадків, і коли діти прийшли до театру на виставу “Качка”, то із великим здивуванням побачили “свою” Качку, яку вже знали, на сцені в ролі героїні. Це знання героя призвело до того, що юні глядачі з великою увагою та зацікавленням спостерігали дійство на сцені. Цей та інші експерименти довкола вистави, співпраця зі шкільними та дошкільними закладами, різними митцями, власні сценарії та постійні дослідження із природи акторського існування зробили театр Яна Дормана дуже популярним експериментальним молодіжним театром.

З часом Я. Дорман почав своєрідні “вправи” із текстом: відкинувши написані кимось сценарії, він творив свій власний текст, компілюючи окремі уривки, використовуючи постаті з відомих та цікавих йому творів. Так вистави довкола постатей Дон Кіхота, Млинка до кави, Хлопця і Дівчинки та інші. Естетика вистав ставала складнішою, зменшувалась кількість реквізиту, з'явився простір для акторського існування, витворювались метафоричні сенси дійства. Режисера запрошували на постановки до інших театрів, і це теж приносило багато нового досвіду.

Ще один великий період у його творчості називають “поетичним театром”. Особливо творчою була співпраця Яна із Яценком Дорманом, сином – архітектором, фанатом кіно, який став сценографом театру. Спільна постановка “Кандід” за Вольтером (1974) реалізувала бажання Дорманів зламати узвичаєну стіну поміж глядачами та сценою. Оскільки сцена театру була на ремонті, митці вирішили використати усі інші приміщення: гардероб, гримерки акторів, простір поміж рампою та глядацьким залом, фое театру. Ос-

новним акцентом був звукоряд сцен, які тривали по 15 хв., а глядачі переходили від однієї локації до іншої, часом чуючи звуки з інших місць. Все завершувалося в каварні, де глядачі та актори могли разом обговорити пережите.

Ян Дорман – що дуже цікаво – творив свій власний архів, творив ще за життя. Почав збирати його 23 грудня 1945 року відразу після першої прем'єри “Мальовані дзбанки” (автор і режисер Ян Дорман) у Міжшкільному дитячому театрі, як зазначає польська дослідниця Ева Томашевська. І продовжував творити, і наповнював його протягом цілого свого життя. Кожна подія, де особисто брав участь Я. Дорман, гастролі, виїзди чи прем'єри мали свою окрему, власноруч зроблену коробку чи папку. Часом у цих коробках зберігалися і сценарії, і записи, що стосувались постановки: різні листівки, вирізки з газет чи журналів, білети, навіть рахунки з кафе – все Дорман збирав і часто, особливо у процесі підготовки нової постанови, творив так звану “склею” – були це замітки, колажі, своєрідна візуалізація ідей, фіксація мізансцен, роздуми щодо вирішення якоїсь сцени, пропозиції, ескізи костюмів та інше. Розміщені у формі колажу на картках А4 і з'єднані разом у довгу смугу, у розгорнутому вигляді на підлозі у такій склейці вони могли мати довжину до 15-20 метрів. Якось одна папка постановки могла мати таких 4-5 склейок.

Завдяки такій скрупульозності та відповідальності архівіста уся збережена інформація дуже об'ємна й містка. Першою базою для архіву був театр в м. Бендзін. Після звільнення режисера з посади директора архів довелося частково перемістити на приватне утримання, а після смерті режисера зацікавилася ним з власної ініціативи донька Дормана Івона Довсіляс, якій теж з часом довелося щораз більше докладати зусиль, аби утримувати архів. Завдяки зацікавленню з боку Польського Театрального інституту імені Збігнева Рашевського увесь архів таки вдалося зберегти, і власне в приміщенні інституту є можливість досліджувати його і використовувати сьогодні.

Архівний матеріал Яна Дормана вже став темою й матеріалом для багатьох теоретичних та критичних текстів, дослідники отримали невичерпне джерело інформації (хоча часом важке для прочитання через надто експресивний почерк автора). Українським історикам театру ляльок, мабуть, буде цікаво звернути увагу на листування Я. Дормана із В. А. Афанасьєвим. Мова йшла про можливість проведення виставки польського сучасного театрального мистецтва у Хар-

Сцена з вистави “Качка” Я. Дормана. Режисер – Ян Дорман. Театр Дітей Заглембя (Бендзін), 1968 р. Світлина – Здіслав Кемп.

Світлина з сайту: <http://www.encyklopediateatru.pl/przedstawienie/49673/kaczka>

кові, її програму. Найпевніше, по закінченні виставки одна з відомих Качок з експозиції таки залишилася у Харкові. Де саме вона оселилася?

Третя конференція, присвячена творчості та діяльності Яна Дормана, зібрала дослідників історії театру, теоретиків та педагогів театру для розмови про постать Я. Дормана як режисера театру ляльок, драматурга, сценографа, експериментатора, менеджера, директора та педагога. Незвичайним учасником, якщо можна так сказати, “виступив” дорманівський архів, про який не тільки доповідали, його можна було оглянути і певним чином, перформативно, “поспілкуватися” з ним, ставлячи собі питання: “Чи архів може бути живим?”, “Чи архів може бути відкритим і доступним?”, “Як зробити архів джерелом натхнення?”...

1. Томашевська Е. Ян Дорман – вихователь, інспіратор, аніматор, в: Ян Дорман і його театр / Jan Dorman and His Theatre, red. M. Odziomek, Będzin 2013, s.126.

2. Інформація та цитати використані із електронної енциклопедії Польського театру за посиланням <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman#>.

3. Дорман Я. Піднесене і фривольне // Польське народне мистецтво. – №7 (191) с. 43.